

Mehmed Akif'in Tercümelerinden 20. Yüzyılın Başında Âlem-i İslam'a ve Müslümanların Durumuna Bir Bakış*

Ali BİLGENOĞLU¹

Arastırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 05.11.2024

Kabul Tarihi: 11.12.2024

Research Article

Article History

Date of Application: 05.11.2024

Acceptance Date: 11.12.2024

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman dünyanın muhtelif merkezlerinde İslam dünyasının ve Müslüman toplulukların Batı karşısındaki durumları ile içine düştükleri geri kalmışlık halinin farklı bakış açıları çerçevesinde değerlendirilmeye başlandığı ve bir çıkış yolu arayışına girildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Müslüman aydınlar gelenek ve modernizm pencerelerinden Batılı saldırgan politikalara ve Oryantalist söyleme karşı kendi iddialarını ortaya koymuşlardır. Aynı dönemde Osmanlı aydınları da İslam dünyası ve Müslümanların halini tartışmışlar; bu kapsamda kıymetli makaleler ve kitaplar yayınlamışlardır. Bu faaliyetler içerisinde Mehmed Akif'in Sırat-ı Müstakim Dergisi bünyesinde zamanın önde gelen Müslüman fikir adamlarının yayınlarından dilimize yaptığı tercüme fikir dünyamızı zenginleştirmesi açısından ayrıca kıymeti haizdir. Bu çalışmada Akif'in 1909 senesine ait Sırat-ı Müstakim nüshalarında Muhammed Abduh ve Muhammed Ferid Vecdi gibi devrin önde gelen Müslüman fikir adamlarının makalelerinden yaptığı çeviri yayınlar sayesinde elde edilen İslam âleminin ve Müslümanların durumuna ilişkin tespitleri ortaya konulacaktır. Böylelikle Akif'in günümüze miras bıraktığı bu birikim etrafında Batılı kimliği, Batı-İslam dikotomisi ile Müslümanların durumuna ilişkin öne sürülen öz eleştirilerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Akif, 20. Yüzyıl, İslam Dünyası, Sırat-ı Müstakim, Tercüme

A Look at The Status of The Islamic World and The Muslims at The Beginning of The 20th Century From The Translations of Mehmed Akif

Abstract

It is today well-known that since the second half of the 19th century, the situation of the Islamic World and the Muslim communities and the state of backwardness they fell into had been evaluated within the framework of different perspectives, and a search for a way out had begun. In this context, Muslim intellectuals put forward their own claims against the aggressive policies of the West and the Orientalist discourse from the perspectives of tradition and modernism. In the same period, Ottoman intellectuals also discussed the situation of the Islamic World and the Muslims via publishing valuable articles and books. Among these activities, the translations that Mehmed Akif made into Turkish from the publications of the leading Muslim intellectuals of the time in the Sırat-ı Müstakim are also valuable in terms of enriching our source of knowledge. In this study, informations on

* Bu çalışma 4-5 Kasım 2021 tarihleri arasında Pamukkale Üniversitesi'nde düzenlenen İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu'nda sunulan "Mehmed Akif'in Tercümelerinden 20. Yüzyılın Başında Âlem-i İslam'a ve Müslümanların Durumuna Bir Bakış" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasal Tarih ABD, Orcid No: 0000-0002-9097-1737, e-mail: ali.bilgenoglu@adu.edu.tr

the situation of the Islamic World and the Muslims, which were obtained through the translations Akif made from the articles of the leading Muslim intellectuals of the time, such as Muhammad Abduh and Muhammad Farid Vecdi, in the copies of Sırat-ı Müstakim in 1909 will be revealed. Thus, it is aimed to evaluate the intellectual accumulation that Akif inherited today, such as Western identity, the West-Islam dichotomy and the self-criticisms about the situation of the Muslim communities of the time.

Keywords: Mehmed Akif, 20th Century, Islamic World, Sırat-ı Müstakim, Translation

1. Giriş

Öncelikle sanayileşme süreçlerini tamamlayan, ardından kapitalizmin kendi tarihsel seyri içerisinde ticari boyuttan tekelci kimliğe evrilmesi ile birlikte (Kurmuş, 1974:15) pazar ve hammadde arayışının bir sonucu olarak emperyalist yayılma mücadelesi içerisine giren Avrupalı büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabetin (Wallerstein, 1992: 31) 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dünyasına yöneldiği bilinen bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Mağrip'ten Maşrik'a, oradan da Asya içlerinden Pasifik'e uzanan bu paylaşım mücadelesi içerisinde genel olarak İslam dünyası, özelde ise sözü edilen geniş coğrafyanın Müslüman toplumlarının Batılı saldırgan politikaların doğrudan hedefi haline geldikleri; savaş, baskı ve sömürünün öznesi oldukları görülmektedir (Blaunt, 1989: 260-296). Özellikle 1914 sonrasında İslam dünyasının en büyük siyasal birliği ve hilafetin merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte 1798'de Napolyon Fransa'sının Mısır'ı işgali ile başlayan dönem nihai hedefine ulaşmış; savaş sonrası düzenin uluslararası kurucu toplantıları olan Paris Barış Konferansı (1919-20) ve San Remo Konferansı (1920) ile Müslüman topluluklar üzerindeki Batı egemenliği yeni ihdas edilen manda ve himaye rejimleri ile resmiyete kavuşturulmuştur.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere İslam dünyasının muhtelif merkezlerinde Müslümanların Batı karşısında içine düştükleri geri kalmışlık halini ve sebeplerini anlamaya çalışan, büyük güçlerin saldırıları karşısında kendisine sağlıklı bir çıkış yolu arayan entelektüel tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Genellikle meselenin tespiti ve özü konusunda aynı noktada duran Müslüman entelektüeller sorunun çözümü yolunda ise farklı yaklaşımlar sergilemişler (Saab, 1963: 28); bunların arasından iki ana metot önerisi bu dönemde ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki Müslümanların ve İslam dünyasının Batı karşısındaki durumunu İslam'ın özünden uzaklaşılması sebebine bağlamış; Hz. Muhammed devrindeki gerçek İslam'a geri dönülmesi halinde tekrar eski görkemli dönemlere kavuşulacağı beklentisini savunmuştur. Gelenekçi yaklaşım olarak bilinen bu düşünce akımına karşı ise daha sonra İslam Modernizmi olarak tanımlanacak olan reformist akım ortaya çıkmış (Buzpınar, 1999: 169); gelenekçilerin aksine (Tibi, 1998: 115) İslam dünyasının ve Müslümanların kurtuluş reçetesi olarak modernleşme/reform önerisini sunmuştur. Buna göre, Müslümanlar o dönem itibarıyla bariz bir şekilde ilerleme kaydetmiş olan Batı medeniyetinin gerisinde kalmıştır. Bu durumdan çıkış yolu için Batı'nın ilim ve teknik alanında kaydettiği gelişmeleri takip etmeli; gereken noktalarda İslam'ın özüne zarar vermemek kaydıyla bu ilerlemenin ürettiği ürünleri transfer etmelidir. İslamiyet'in özü itibarıyla böyle bir transfere cevaz verdiğini çeşitli kaynaklardan kanıtlamaya çalışan söz

konusu akımın temsilcilerine göre gündelik hayattan eğitim sistemine, devlet düzeninden orduya dek uzanan oldukça geniş bir düzlemde söz konusu ilim ve teknik transferi yapılması halinde ancak geri kalmışlık durumuna bir son verilebilir hem İslam'ın özü muhafaza edilir hem de Müslümanlar tekrar düzen ve istikrara kavuşup, güçlerini kazanabilirlerdi (Abu-Rabi, 2005: 512).

İslam dünyasında bu tartışmaların yaşandığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve hilafetin merkezi olan İstanbul'da ise Tanzimat ve Islahat Fermanlarının hedeflediği Osmanlılık fikri siyasal planda çökmüş; yerini önce İslamcılık sonra da Türkçülük almıştır. Bu bağlamda özellikle İslamcılık hiç kuşkusuz İslam'a ve Müslümanlara dönük olarak yukarıda sözü edilen saldırıların yoğunlaştığı bir sürecin politik sonuçlarından bir tanesi olarak dikkat çekmektedir. Zira özü itibarıyla bir kurtuluş ideolojisi olan İslamcılık Batı'nın ilerlediğini, İslam dünyasının ise geri kaldığını kabullenmekle beraber bundan çıkış yolunun yine İslam dairesi içerisinde ve Müslümanların birliğinin sağlanması halinde bulunabileceğini kabul eden bir yaklaşım olarak tezahür etmiştir. Akif'in de içerisinde bulunduğu İslamcı aydınlar bu dönemde basın yayın organlarında kaleme aldıkları yazılar ve benzeri entelektüel faaliyetler aracılığıyla birliği sağlama idealini yaymaya gayret ederken (Tansel, 2021: 71), aynı zamanda Batı intelijansiyası tarafından adeta bir siyasal propagandaya dönüştürülmüş olan İslam'ın özü itibarıyla ilerlemeye aykırı olduğu, bilim ve kültürle uyuşmadığı, kısaca terakkiye mani olduğu iddiası başta olmak üzere pek çok dini ve ilmi saldırıya da cevaplar vermişlerdir. Namık Kemal'in Renan'a Cevap metninden başlayan bu itiraz söylemi aynı zamanda bir İslam'ı müdafaa aracına dönüşerek Cemaleddin Afgani'den Muhammed Abduh'a, Yahya Kemal'den Şemseddin Günaltay'a uzanan geniş bir çerçevede dönemin önde gelen pek çok isminin eserler vermesini sağlamıştır (Kara, 2005: 36-37).

Sayıdığımız isimlerin yanı sıra, İstiklal Marşı şairimiz ve Safahat müellifi Mehmed Akif Osmanlı entelektüel yaşamının bu devrinin en önemli isimlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. İslamcılık akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan Akif, gerek bizzat kendisi tarafından kaleme alınan düz yazılarında gerekse şiirlerinde dönemin ruhunu doğrudan yansıtmakla birlikte Batı karşısında İslam'ın ve Müslümanların durumuna ilişkin pek çok tespit ve eleştirisini de yine bu eserleri ile tarihe not düşmüştür. Genellikle iyi bir hatip, kuvvetli bir kalem olarak tanınan, edebi olarak şair kimliği ile ön plana çıkan Akif'in az bilinen özelliklerinden bir tanesi de mahir bir tercüman olmasıdır. Arap diline olan hakimiyeti ile yayımladığı tercüme metinler düşünce dünyamıza miras bıraktığı önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Özellikle kurucusu olduğu, İslamcı düşüncenin merkezi yayın organı olan Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde yayımladığı tercüme içerisnde 20. yüzyıl başında Müslüman dünyanın durumuna ilişkin olan makaleler son derece kıymetlidir. Bu çalışmanın ana araştırma konusunu teşkil eden, II. Meşrutiyet devrinin hemen başında aynı dergide fikirlerinden çokça istifade ettiği Muhammed Abduh (Jaschke, 1972: 17) ve Muhammed Ferid Vecdi gibi isimlerin Arapça yazılmış makalelerini Türkçeye tercüme ederek Sırat-ı Müstakim'de yayımlayan Akif'in bu çabaları dönemin entelektüel dünyasında

İslam'ın ve Müslümanların haline dönük ortaya konan tespitler ve sorunun kaynaklarına ilişkin sunulan öz eleştiriler bakımından son derece önemli kaynaklardır.²

II. Meşrutiyet'in ilk senesi içerisinde Mehmed Akif tarafından tercümeleri yapılarak Sırat-ı Müstakim Dergisi'nin muhtelif sayılarında yayımlanmış olan Muhammed Abduh ve Muhammed Ferid Vecdi'ye ait makaleler bir yönüyle hem dönemin gelişmelerini, Müslümanların içinde buldukları durum hakkındaki tespitleri içerirken diğer yönüyle de İslam coğrafyasının Osmanlı dışı entelektüellerinin fikirlerinin İstanbul'a ve dolayısıyla da Osmanlı-Türk düşünce dünyasına taşınmasına imkân sağlamıştır. Bu çalışmaya konu olan derginin 1325/1909 senesine ait olan sayılarında ele alınan tercüme makalelerde genel itibarıyla üç ana tema dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Müslümanların geri kalmışlık durumlarının sebeplerine dair analizler, ikincisi İslam birliği idealinin o dönem itibarıyla arz ettiği öneme yapılan vurgular, son olarak da Sultan II. Abdülhamid'in hal'i meselesine olan farklı bakış açıları ve aralarındaki tartışmalardır.

2. İslam Dünyasının İçinde Bulunduğu Durumun Sebepleri ve Birlik İdeali

Ezher Şeyhi olarak tanınan (Goldschmidt vd, 2003: 29), 20. yüzyıl başı İslam dünyasının en önemli düşünürlerinden birisi olan Muhammed Abduh (Gibb, 1947: 33) tarafından kaleme alınan ve Mehmed Akif tarafından Türkçeye tercüme edilerek Sırat-ı Müstakim'in iki ayrı sayısında “Bugünkü Müslümanlar yahut Müslümanlığa Müslümanlarla İhticac: Müslümanlık Hakkında Ernest Renan'ın Fikri, Müslümanların Ataleti ve Esbabı” başlığıyla yayımlanan makalede Abduh Müslüman topluluklarının neredeyse istisna olmaksızın yoğun bir atalet içerisine düştüklerini söylerken, bu duruma istinaden Batılı Oryantalist fikir adamlarınca o dönemde sıklıkla dile getirilen bu durumun esas sorumlusunun özü itibarıyla İslam'ın kendisi olduğu yönündeki söyleme karşı çıkmaktadır. “Müslümanların giriftâr oldukları atâlete gelince bunu dîn-i İslâm'a nisbet etmek kat'iyen doğru olamaz” diyen Abduh'a göre esas sorumlu Müslümanların İslam'ı yaşayış biçimleridir (Sırat-ı Müstakim, 20 Muharrem [1]327: 395). “Bugün Müslümanlık nâmı altında gördüğümüz birçok harekâtın Müslümanlık'la hiç münasebeti yoktur. Dinin â'mâlinden yalnız namazın, orucun, haccın tarzı; akvâlinden de ma'nâsı yanlış anlaşılabilir bir kısım-ı kalîl muhâfaza olunmuşdur. Halk dîne ârız olan bid'atlerden, hurâfelerden [d]olayı fecâyî'ni saydığımız şu atâlet-i külliyye hâline geldi; hem de bunu din biliyor, din tanıyor” (Sırat-ı Müstakim, 20 Muharrem [1]327: 397) sözleriyle Müslüman toplumları başlıca sorumlu olarak sunan Abduh “İslâm gibi hiçbir din görmedim ki aslını muhâfaza etsin de müttebi'leri bid'atden kurtulmasın; İslâm gibi bir sultan yoktur ki cünûd ve etbâ'ı onu yalnız bıraksın, ahdi nakzedilsin; va'd ü va'di nisyân olunsun; böyle bir şerî'at olamaz ki, minhâc-i sedâdi erbâb-ı nazar için gün gibi parlansın. Yine birçok gâfiller onu görmesin” (Sırat-ı Müstakim, 20 Muharrem [1]327: 396) sözleriyle İslam'ı müdafaa etmekte, Oryantalist fikriyata itiraz söylemi geliştirmektedir. Nitekim “Din Ne Kadar Müsâid İmiş!” başlıklı makalesinde aynı gaye etrafında “bizde ilim ile din arasında hiçbir zaman münâza'a zuhûr etmemiştir” diyen Abduh Müslümanların gerçek anlamda ilme

² Abduh hakkında ayrıca bkz. Elie Kedourie, Afghani and Abduh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam, Frank Cass, 1966.

sahip çıktıkları dönemlerde pek çok kavmin ötesinde alim olduklarını söylemektedir (Sırat-ı Müstakim, 20 Rebiü'l-Ahir [1]327: 165).

Said Halim Paşa, Mehmed Akif ve Şemseddin Günaltay gibi İslamcı fikriyatın ilk dönem yazarlarının eserlerinde dikkat çekilen önemli bir öz eleştiri noktası olarak Müslümanların atalet içerisindeki hali Muhammed Abduh tarafından “gaflet uykusuna dalmış, rüyâlarıyla hülyâlarıyla oyalanan bir adamı ikaz etmek nasıl kâbil olur? Bâ-husûs ki, kulakları sadâ-yı intibâhı duymayacak kadar sağır, vücûdu itilmekden dürtülmekten müte’essir olmayacak kadar uyuşmuş!” sözleriyle tasvir edilmektedir (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 371). “Atalet Geçici Bir Hastalıktır” başlıklı makalesinde Müslümanların senelerdir başlarına gelen felaketlerin bundan böyle uyanışa geçmeleri, tembellik halinden kurtulmaları ve İslam’a ve birbirlerine sarılmalarına vesile olmasını beklemektedir: “Görüyoruz ki İslâm’a müntesib olan bu gürûhun başına lâ-yenkâtı musîbetler iniyor; memleketlerine pey-der-pey felâketler müstevlî oluyor; meğer ki dalmış oldukları sekr-i gafletten ayılınsınlar, nazar-ı basîretlerini perde-pûş eden gubâr-ı bidâatı silkerek tarîk-ı felâhı taharrîye şitâb etsinler”. Nitekim ancak bu uyanış hali Müslümanların kendilerinin, medeniyetlerinin, tarihlerinin ve inançlarının yeniden farkına varmalarına sebep olacaktır: “Hiç yüzüne bakmaz oldukları o Kitâb-ı Kerîm’i kendilerini tahlîse âmâde görsünler; o hâdî-i ezeli sâyesinde menâbi’-i ilm ü irfâna doğru yükselerek çeşme-sâr-ı ma’rifetden istedikleri gibi sîrâb olsunlar; kendilerini bilsinler, rûhlarında bir zamandan beri kâmin kalan kuvvetin vücûdunu anlasınlar da, artık birbirinin eline yapışarak gâye-i mecd ü şerefe doğru bî-pervâ yürüsünler” (Sırat-ı Müstakim, 18 Safer [1]327: 45).

Hiç kuşkusuz ki şikayetçi olunan atalet hali Müslüman toplumların üzerine bir gecede inmiş değildir. Kökeninde pek çok toplumsal ve siyasal etmenin yer aldığı bu hal bir başka bakış açısına göre aslında sebep değil sonuç olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Muhammed Abduh tercümesi Akif tarafından yapılan “Müslümanların Esbâb-ı İnhitat ve Meskeneti” başlıklı makalesinde duruma bu perspektiften bakarak söz konusu halin temelinde yatan etkenleri mercek altına almaktadır. İslam dünyasında bir türlü fiile geçemeyen birlik idealinin tıpkı atalet hali gibi benzer sebeplerin bir sonucu olduğunu iddia eden Abduh’a göre “Gerek uhuvvetin gerek sâir karâbet-i nesebiyyenin zihinde bir sûret-i ma’neviyyesi vardır ki nesebdaşlar arasında ilcâ-yı zarûretle bir te’âvün-i maddî vukû’a gelmedikçe, celb-i menfa’at ve def’-i mazarrat için bunlar elele vermedikçe o sûret-i ma’neviyyenin hiçbir te’sîr-i zâhirîsi olamaz. Lâkin böyle bir ittihâd olur ve devam ederse o zaman karâbet-i nesebiyye denilen kuvvet kalbte bir mevki, bir nüfûz-ı mutlak kazanır” (Sırat-ı Müstakim, 14 Cemaziyel-Evvel [1]327: 198). Ne var ki sözü edilen ve İslamiyet tarafından da idealize edilen Müslümanlar arasındaki birliğin sağlanması meselesinin mikro örneği sayılabilecek olan ulema mensupları arasında dahi birlik ve dayanışma hali sağlanabilmiş değildir. Toplumlara önderlik etmeleri istenen ulema mensupları dahi bu idealden çok uzaktır: “Akâidi muhâfaza edecek, halka sebîl-i reşâdı gösterecek olan ulemâ arasında ne muvâsala, ne de mürâsele kat’iyyen yok; Türk âlimi, uzaktakiler şöyle dursun, Hicaz’daki âlimin bile halinden haberdâr değil. Hindistan uleması Afganistan muhitindeki şu’ûna karşı gaflet-i mahz içinde. Hatta bir memleketteki ulemâ arasında bile âhâd-ı nâsı cem’ eden esbâb-ı husûsiyyeden maadâ râbîta mefkûd” (Sırat-ı Müstakim, 14 Cemaziyel-Evvel [1]327: 198).

Ulemanın böyle olduğu bir ortamda doğal olarak toplumlar da birbirlerinden bihaber bir şekilde yaşamaktadır ki bu durum birliği değil ayrılığı pekiştirmektedir: “Bir haldeki bir kavmin diğeriyle, bir beldenin öbürüyle olanca alâkası aynı dinde, aynı akîdede bulduklarını hayâl meyâl bilmekten ibârettir denebilir. Hattâ buldukları mevki’leri bile mevsim-i hacda bittesâdüf yekdiğerinden öğreniyorlar” (Sırat-ı Müstakim, 14 Cemaziyel-Evvel [1]327: 199). Tüm bu olumsuz duruma karşın umutsuzluğa düşmeyi anlamsız bulan Abduh zannedilenin aksine bir araya gelmenin ve dayanışmanın zannedilenin aksine hiç de zor olmadığını ve hala başarılabilceğine olan inancını şu sözlerle ifade etmektedir: “Yakındakilere dest-i muvâhatı doğrudan doğruya uzatarak, uzaktakileri de bilvâsita muhît-i uhuvvete alarak dine, millete müfid olacak esbâbı elbirliği ile izâme etmek, bilâkis zarar verecek hâdisatı yine elbirliğiyle men’ eylemek pek güç bir şey değildir. İşte böyle âli bir teşebbüste bulunanlar en büyük farîzayı edâ etmiş olurlar. Ye’sin ma’nâsı yoktur” (Sırat-ı Müstakim, 14 Cemaziyel-Evvel [1]327: 199).

“Milletin Mazisi, Hali ve Hastalıklarının Çaresi” başlıklı makalesinde “Bu uyuşmuş milleti hangi yüksek ses bîdar edecek? Bu donmuş tabî’atleri hangi rûzgâr harekete getirecek? Bu sönmüş fikirleri hangi şu’le uyandıracak? Bedenler içinde âdetâ medfûn olan bu rûhları hangi nefha-i inâyet mazhar-ı nüşûr edecek?” sorularını soran Abduh cevaben İslamiyet’e ve onun getirdiği hakiki düzene işaret etmektedir: “Ümmetin bugün perîşân olan âmâlini vaktiyle birleştiren, bugün bu kadar dûn olan himmetini vaktiyle a’lâ eden, bugün tefrika içinde yuvarlanan efrâdını vaktiyle hâl-i ittihâdda bulunduran, millete bütün milletlerin fevkinde yüksek bir makam te’mîn eyleyen ancak o dindir ki, usûlü muhkem, kavâ’idi metin, her türlü hikmeti şâmil, ittihâda sâ’ik, muhabbete dâ’idir” (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 374). Böyle olduğu için izlenmesi gereken yegâne metot “milletin kavâ’id-i esâsiyye-i dîne rücû’ ederek dînin safvet-i evveliyyesi devrindeki ahkâmıyla amel etmesinden, avâmın ahlâkını tehzîb, kulûbunu tathîr için yine dînin irşâdâtına mürâca’at eylemekden, efrâd-ı ümmeti ümmetin şeref-i kadîmini istirdâd için fedâ-yı cân edecek kadar bir hamiyet göstermeye çalışmaktan ibârettir” (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 374).

Abduh savunduğu bu metotun aksi yönünde yaklaşım ve politikaların uygulandığı dönemleri kendi tezini desteklemesi bakımından eleştirel açıdan değerlendirmeyi de ihmal etmemiştir. Modernleşmeyi içerideki bir hastalığa dışarıdan çare bulmanın imkansızlığı üzerinden eleştiren Abduh’a göre gerçek çare hastalığın neşet ettiği yerden, yani içeriden bulunabilir. O’na göre hastayı tanımayan onu iyileştiremez: “Eğer hastalık bir milletde olacak olursa ile ü esbâbına vukûf ancak o milletin hayât-ı sâbıkasını, o hayât esnâsında geçirdiği hâlâtı, inkılâbâtı bildikden sonra kâbil olabilir. Bir hastayı tedâvî eden tabîb için o hastanın evvelce geçirmiş olduğu ârızaları bilerek bu sûretle maraz-ı hâzırı hakkında bir fikr-i kat’î hâsil etmeksizin ale’l-amyâ müdâvâta kalkışmak mümkün olur mu!” (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 371). Oysa ki modernleşme programları ve içerikleri Müslümanlara yabancıdır; onların yaşamlarına, bilgi birikimlerine göre tamamen farklı bir dünyanın eseri olarak vücuda gelmişlerdir ki gerçek manada İslam ümmetinin derdine deva olabilmeleri bu bakımdan mümkün değildir. Nitekim “ümmet kendisine yabancı olan bu ulûmu anlamaktan uzak olduğu gibi o ulûmun tohmları nasıl inkişâf etmiştir, nasıl meydâna çıkmıştır, nasıl sâk sürmüştür, nasıl kemâle gelerek meyve vermiştir, hangi suyla sulanmış, hangi toprak ile

perveriş-yâb olmuştur, bunların hiçbirini bilmiyor, ne mebâdisini, ne makâsıdını kat'iyen fârik değil" diyen Abduh (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 372) esasen buna işaret etmektedir.

Bu bağlamda kendisine örnek olarak aldığı Osmanlı ve memleketi olan Mısır modernleşme tecrübelerini sorgulayan Abduh, her ikisini sonuçları itibarıyla birer tarihsel yanılı olarak kaydetmiştir. Zira bu iki modernleşme programı yukarıda sözü edilen yanlış tedavi uygulamasının birer örnekleridir: "Osmanlılarla Mısırlılar yeni usûlde bir hayli mektebler açdılar; muhtâc oldukları ulûmu, ma'ârifî, sanâyi'i, âdâbı, elhâsıl temeddün nâmını verdikleri her şeyi memleketlerine getirmek için Avrupa'ya adamlar gönderdiler. Hâlbuki bu temeddün dedikleri şeyler ancak Garb Memleketleri hakkında doğru olabilir; zîrâ bu mü'essir o memleketlerde beşeriyetin seyri, fitratın kânunu iktizâsınca zuhûr etmiştir" (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 373). Her iki örnek bu şekilde gerçekleştiği için Abduh tarafından birer tarihsel tecrübe olarak örnek gösterilmekte ve şu sorularla sorgulanmaktadır: "Pek a'lâ! Gerek Mısırlılar, gerek Osmanlılar aradan bu kadar zaman geçmiş olmakla beraber bu teşebbüslerinden bir fâ'ide görebildiler mi? Acaba şimdiki hâlleri bu yeni vâsitaya mürâca'atlarından evvelki hâllerine nisbetle daha iyi mi? Acaba zarûretin, sefâletin pençesinden yakalarını kurtarabildiler mi? Acaba mâllarına ecnebîleri sâhib etmekde muztar kalacak vartalardan halâs oldular mı? Acaba kal'alarını, hudûdlarını iyice tahkîm ederek düşmanların hücûmuna dayanacak bir hâle getirdiler mi?" (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 373).

Cevapları Abduh'un bakış açısına göre olumsuz olan bu soruların kendisi tarafından gündeme getirilmesinin bir sebebi modernleşme pratiğine olan eleştirisi, diğer sebebi ise İslamcı yazın tarafından sıklıkla kullanılan pejoratif mukallit tipolojisine işaret etmek istemesidir. Bu dönemde genellikle "Batı mukallidi" yahut "Frenk mukallidi" olarak tavsif edilen bu tipoloji kendi medeniyetine ve onun değerlerine uzaklaşmış; iyiliği, güzelliği, ilerlemeyi ve kalkınmayı tek kaynak olarak sorgusuz bir biçimde Batı'ya ve onun değer ve ürünlerine bağlayan aydın/devlet adamı karakterini yansıtmaktadır. Nitekim Abduh da benzer bir pencereden duruma bakmakta, erken modern İslamcı yazının söz konusu yaklaşımını benimsemektedir: "Gerek tecrübelerimiz gerek mâzîdeki hâdiseler bize şu hakîkati gâyet açık bir sûrette göstermiştir ki her ümmetde zuhûr ederek sâir milletlerin etvârını taklîd eden mukallidler mensûb oldukları ümmete düşmanların sokulması için birer menfez, birer fûrce vazîfesini îfâ etmektedir. (...) Taklîd etdikleri akvâma karşı olan tazîmleriyle onlara benzemeyenler hakkındaki hakâretleri hasebiyle ebnâ-yı ümmetin başına bir felâket kesilirler, onları zelîl görürler, her işlerini muhakkar bulurlar, hadd-i zâtında âlî olan teşebbüslerini bile medâr-ı istihfâf addederler" (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 373). Öyle ki kimi zaman bu mukallitler yabancıların adeta dostu, mutemeti gibi davranmaya; birer iç düşman vazifesi ifa etmeye başlarlar: "Memleketin kapılarını muhâcimlere açtıktan sonra iyice yerleşmeleri, iyice te'mîn-i nüfûz edebilmeleri için ne lâzımsa yaparlar; zîrâ onlardan başkasında bir fazîlet olacağını, onların kuvvetlerine gâlib gelebilecek bir kuvvet bulunabileceğini kat'iyen tasavvur edemezler" (Sırat-ı Müstakim, 3 Şaban [1]327: 373). Abduh'a göre böyle olduğu için mukallit grubunun başını çektiği modernleşme programları Batı'yı bir taklit öznesi hâline getirmekte; ümmetin derdine ümmetin dışından çare bulmaya

çalışmakta ve doğal olarak da başarısızlığa uğramaktadır. İslam dünyasının krizini daha da derinleştirdiğine inandığı taklitçiliğin (İşcan, 1998: 28) aksine ideal olan Müslümanların hastalığına İslam dairesi içerisinde bir çare üretmektir ki o çare İslam'ın özüne sağlıklı bir şekilde dönüş yapabilmektir.

Müslümanları ve İslam egemenliğini geçmişte “tâ Mağrib-i Aksâ'dan [Fas] Çin hudûdundaki Tongin Eyâleti'ne, arzen şimâldeki Kazan'dan başlayarak Hatt-ı İstivâ'nın [Ekvator] altındaki Serendîb'e kadar imtidâd eden koca bir âlemi sâye-i himâyesine almış idi” sözleriyle ifade eden Abduh İslam'ın görkemli geçmişine işaret etmektedir: “Bu vâsi hudûdun dâhilindeki kıt'alar, memleketler bütün Müslümanlarla meskûn idi. Müslümanların buralarda her türlü tegallübden âsûde bir saltanatları, bir şevketleri vardı. Hükûmetin başına büyük büyük pâdişâhlar geçerek, az bir parçası istisnâ edilmek şartıyla, bütün Kürre-i Arz'ı istedikleri gibi idâre ederlerdi. Askerleri hiçbir zaman hezîmet yüzü görmez, sancakları hiçbir yerde toprağa serilmez, sözleri hiçbir kimse tarafından geri çevrilmezdi” (Sırat-ı Müstakim, 17 Şaban [1]327: 401). Bu tarihi mirasa sahip Müslümanlar bunun tam aksi bir durum içerisine girip; “bir zamanlar âlemin üstâdi iken bu- gün ma'ârifde, sanâyi'de bütün akvâmdan geri kaldılar. Memleketleri parçalanmaya, ecnebîlerin eline düşmeye başladı”. Abduh'a göre bunun en büyük nedeni Müslümanların birlik/vahdet duygusundan uzaklaşmış olmasıdır. Müslüman emir ve yahut sultanlar İslam'ı müdafaa etmekten ziyade kendi siyasi konumlarını, saltanatlarını korumanın peşine düşmüş ve birbirleriyle düşman hale gelmişler; halklarını da bir diğerine düşman etmeyi başararak Müslüman kardeşliği ve dayanışması anlayışını yozlaştırmışlardır. İçinde bulunulan durum o denli acıdır ki Abduh'a göre Müslümanlar başlarındaki yöneticilerden kurtarılacak kendi hallerine bırakılsa kısa sürede yeniden kaynaşabilmeleri mümkün olacaktır: “Arada evsâfını saydığımız süfehâ-yı ümerâ olmasaydı, şarkdaki Müslüman garbdaki dindaşıyla, şimâldeki cenûbdaki ile birleşerek umûmu birden aynı nidâ-yı da'vete; “Lebbeck!” der koşardı” (Sırat-ı Müstakim, 17 Şaban [1]327: 403-404). Müslümanların daha fazla ayrılığı, iç çatışmayı kaldıracak halinin kalmadığını bildiren Abduh “zaman vahdet zamanıdır” demektedir ve eklemektedir: “Mâtem ölüyü diriltmez; esef geçmişi geri getirmez; keder musîbeti def' etmez. Selâmetin miftâhı varsa yoksa işdir” (Sırat-ı Müstakim, 17 Şaban [1]327: 404). Görüldüğü üzere Abduh'un idealize ettiği Müslümanlar arasındaki birlik siyasi bir İslam Birliği fikrinin aksine dayanışma ve yardımlaşmayı önceleyen, dinsel ve toplumsal birlik esasına dayanan sosyo-kültürel içeriğe sahiptir (Tibi, 1998: 119).

3. Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i Meselesinin Akif'in Tercüme Yayınlarına Yansımaları

Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in ardından Kanun-i Esasî'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla başlayan yeni dönem Nisan 1909'da patlak veren ve tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen iç karışıklıkla Osmanlı idaresinde bir hükümdar değişimi yaşanması ile sonuçlanmıştır (Küçük, 1988: 223). 1876'dan beri devlet idaresini elinde tutan Sultan II. Abdülhamid'in hal fetvası ile tahttan indirilmesi ve yerine kardeşi V. Mehmed Reşad'ın getirilmesi dönemi itibarıyla sıradan bir gelişme olmayıp, aydınları ve basını siyasi bakımdan kutuplaştıran bir gelişme olmuştur. Nitekim Abdülhamid'in tahttan

indirilmesi bu grupları olumlu karşılayanlar ve muhalif tutum alanlar olarak ikiye bölmüştür. Bu durumun bir yansıması olarak Haziran 1909'da Mehmed Akif tarafından Sırat-ı Müstakim'de tercümesi yayımlanan, Muhammed Ferid Vecdi imzalı iki makale dikkat çekmektedir.

Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh çizgisinin önemli temsilcilerinden olan Mısırlı mütefekkir Muhammed Ferid Vecdi tefsir ve kelam ilminde meşhur bir alim olmakla beraber daha geniş planda yayıncı-yazar kimliği ile bilinen bir isimdir (Yavuz, 1995: 393). II. Meşrutiyet devrinde Akif tarafından tefrika halinde tercümesi yayımlanan “el-Hadikatü'l-fikriyye” adlı kitabın yanı sıra yine Vecdi tarafından Sultan II. Abdülhamid'in hal'i sonrasında kaleme alınan makaleler de Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bu makalelerde Vecdi'nin Abdülhamid'in tahttan indirilmesine muhalif tavır alan ve bu yönde yayın yapan basın organlarında çıkan haber ve yorumlara tepki gösterdiği ve söz konusu siyasal gelişmeyi desteklediği dikkat çekmektedir.

1 Temmuz 1909 tarihinde Sırat-ı Müstakim'de yayımlanan “Bütün Âlem-i İslam'a Açık Mektub” başlıklı makalesinde II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini tel'in eden bir baş yazı yayımlayan Hindistan'ın Vatan Gazetesi'ne cevap vermektedir. Mısır'ın ünlü yayın organlarından biri olan el-Düstur'da yayımladığı cevabında Vecdi, Hindistan'da yayımlanan “Devlet-i Osmaniyye'de Bir İnkılâb-ı Meş'ûm” başlıklı yazının içeriğini sert bir şekilde eleştirmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in azli haberinin bölgeye ulaşmasının ardından âlem-i İslam'a büyük bir hüznün çöktüğünü iddia eden gazeteye göre sabık hükümdara reva görülen tavır büyük bir hürmetsizlik ve kadir kıymet bilmezlik örneği idi. Zira Abdülhamid memleketin idaresini elinde tuttuğu dönemde hazinesini ıslah etmiş, bir siyasi deha örneği olarak ölmekte olduğu var sayılan devlete kaybettiği itibarını Avrupalılar nezdinde yeniden kazandırmış, orduyu sağlam bir surette ayağa kaldırmış, okullar, demiryolları, kanallar açarak milletin saadeti için çalışmış bir hükümdar idi. Birbirine uzak memleketleri devr-i saltanatında birbirine yaklaştırmış; kardeşlik ihdas etmeye gayret etmişti. Milletine gerçek vatanperverliğin nasıl olması gerektiğini öğretmiş olan Abdülhamid'e şimdi kendi yetiştirdiği asker ve idareciler vatanperverlik öğretmeye kalkmışlardı. “Yâ Rabbî, sen, ni'met-i azîmine karşı küfranda bulunarak şu müşkil zamanda en büyük sultân olduğunda şüphe olmayan böyle bir pâdişâh-ı azîmin kadrini bilmeyen şu muhtî millete merhamet et” duasıyla son bulan bu yazı (Sırat-ı Müstakim, 13 Cemaziyel-Ahire [1]327: 257-258) Vecdi'ye göre fahiş hatalarla doludur. Örneğin, Hintlilerin iddiasının aksine devlet sabık hükümdarın devrinde itibar kazanmak yerine şan ve şerefini yitirmiştir: “Sultan Abdülhamîd, devleti öyle bir zillate düşürmüştü ki garb hükümetleri nezdinde Müslümanların ne şânı kalmıştı, ne de şerefî. Eğer bu Sultân'a mahkûm olan halk öteden beri pâdişâhlarını takdîse alışmış olan Türkler olmasa idi de başka bir kavim olsaydı Memâlik-i Osmaniyye'de şimdiye kadar binlerce ihtilâl vukû'a gelir idi. Ne Sultan Hamîd ne de avanesi böyle otuz üç sene değil otuz üç gün bile mezâliminde devam edemezdi” (Sırat-ı Müstakim, 13 Cemaziyel-Ahire [1]327: 258). Vecdi'ye göre devr-i saltanatında Sultan Abdülhamid'i öven ne kadar yazı varsa bunların tamamı ya doğrudan hükümdarın kendisinden ya da yakın çevresinden maddi destek almakta olup, bu yazıların sahipleri de devlette makam sahibi olmakta idi. “Abdülhamîd'i medh ede ede meleklerin fevkine çıkararak gazeteler” diye tavsif ettiği bu

yayın organlarının memleketin gerçeklerini yansıtmadığını iddia eden Vecdi'ye göre sabık hükümdarı tahttan indiren hakikatlerin bu yazılardan anlaşılması mümkün değildir.

“Türkleri rahat bırakalım da şu devr-i inkılâbı geçirerek sâha-i kemâle vâsıl olsunlar. Bize düşen vazife, mâdem ki onlardan uzakta bulunuyoruz, muvaffakiyetlerine duâdan ibârettir” diyen Vecdi (Sırat-ı Müstakim, 13 Cemaziyel-Ahire [1]327: 258), bu ifadeleriyle II. Meşrutiyet'e, Kanun-i Esasi'nin raftan indirilmesine ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasına olduğu kadar Abdülhamid'in tahttan indirilmesine olan desteğini de beyan etmiş olmaktadır. Devr-i İnkılab olarak tanımladığı bu süreç içerisinde Osmanlı coğrafyası ve dışında yaşayan Müslümanlara da bir çağrıda bulunan Vecdi açık mektubunu bu ikaz mesajı ile sonlandırmaktadır: “Ey Müslümanlar, aklınızı başınıza alınız sebîl-i reşâda avdet ediniz. Yakînen biliniz ki bütün dünya sizin aleyhinizedir. Bütün dünya istiyor ki siz bu gaflette devam ederek vahdetiniz tefrikadâr olsun da ya sizi büsbütün mahvetsinler yâhud kendi mevcûdiyetleri içinde temsil edip bitirsinler de artık ebediyen felâh bulmayasınız. (...) Tefrikayı bırakınız, birtakım ağrâz-ı sâfile, birtakım menâfi'-i fâniyye uğrunda birbirinizle uğraşmayınız” (Sırat-ı Müstakim, 13 Cemaziyel-Ahire [1]327: 259).

Vecdi bir başka yazısında ise Mısır matbuatının önde gelen yayın organlarından biri olup, pan-islamist çizgisi ile bilinen el-Müeyyed'e tepki göstermektedir. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi hadisesi karşısında sabık hükümdar yanlısı yayınları ile dikkat çeken Müeyyed'i “cemâ'at-ı müslimînin târumâr olmak üzere bulunduğu bir sırada *el-Müeyyed* o cemâ'ati himâye için Abdülhamîd'in mezâlimine karşı sükût edebiliyordu da bugün neden yine o cemâ'atin hatırı için sükût edemiyor?” sözleriyle eleştiren Vecdi'ye göre “habbeyi kubbe yapmak” yersizdir. Zira Osmanlılar bir inkılap geçirmektedir ve her inkılap doğası gereği milletleri hatalı işler yapmaya sevk eden müşkül devirlerdir. Bu bakımdan Osmanlıların bu dönemde mazur görülmesi gerektiğini söyleyen Vecdi'ye göre bunun en önemli gerekçesi böylesine hassas bir zamanda devleti ve hilafeti kargaşa ortamına sürüklememektir. Zira başta İngilizler olmak üzere büyük güçler bu ortamı arzu etmekte ve hatta hilafetin Türklerin elinden alınıp Araplara verilmesi propagandasını da sırf bu yüzden yapmaktadırlar. Türkleri kavi, Arapları ise biçare olarak gören Vecdi “Bu hilâfet-i Arabiyye mes'elesinin vahdet-i İslâmiyye'yi ne azîm bir tefrikaya düşüreceğini beyâna hâcet yoktur. İngiltere hükûmetinin gâye-i emânîsi Hilafet'i kaviyyü'ş-şekîme bir hükûmet-i İslâmiyye'nin elinden alarak tek başına Araplar gibi biçare bir ümmete vererek bütün âlem-i İslâm'ı Hind gibi, Mısır gibi, Sûdan gibi müsta'merâtı meyânına idhal etmek değil midir?” sorusuyla uluslararası siyasetin İslam coğrafyası üzerindeki nihai emeline dikkat çekmekte ve Müslümanları uyarmaktadır (Sırat-ı Müstakim, 6 Cemaziyel-Ahire [1]327: 243).

4. Sonuç

20. yüzyılın başı sadece Osmanlı İmparatorluğu için değil tüm İslam coğrafyası için büyük yıkımlar yaşandığı, sosyal-psikolojik etkilerinin ise günümüzde hala devam ettiği çok kritik bir dönüm noktası olmuştur. Müslümanların bir önceki yüzyılın başından itibaren farkına varmaya başladıkları Batı kaynaklı ilmi ve kültürel saldırılar kısa zaman içerisinde askeri gücün ana merkez teşkil ettiği emperyalist saldırılara dönüşmüş; İslam dünyasının

muhtelif noktaları işgallere uğramaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki düzen kurucu konferanslarla süreç resmi olarak Batılı kuvvetlerin idaresi altına girmekle neticelenmiş; kimi Müslüman ülkeler manda kimileri de himaye rejimleri altına girerken, hilafetin merkezi ve İslam dünyasının en büyük gücü olan Osmanlı İmparatorluğu da tarihe karışmıştır.

Bu beklenen sona giden yolda İslam dünyasının içine düştüğü sosyal, siyasal, dinsel, askeri ve kültürel sorunlar yumağı karşısında aynı dünyaya mensup entelektüeller çözüm yolları arayışına girmişler, memleketlerinin ve İslam ümmetinin geleceğini kurtarabilmek adına basın yayın organları vasıtasıyla görüş ve önerilerini ortaya koymuşlardır. İstanbul'dan Kahire'ye, Kırım'dan Türkistan'a ve Lahor'a dek uzanan bu geniş coğrafya modern anlamda en önemli entelektüel birikimini aslında bu dönemde ortaya koymuştur. Osmanlı aydınlarının bu devlet nasıl kurtulur sorusuna bir yüzyıl boyunca yanıt aradıkları gibi İslam dünyası aydınları da aynı dönemi alem-i İslam'ın ve Müslümanların kurtuluşuna çare aramakla geçirmişlerdir.

Söz konusu entelektüel faaliyetler içerisinde bu çalışmaya konu olan Sırat-ı Müstakim Dergisi merkezli Mehmed Akif imzalı tercüme metinler gerek Osmanlı gerekse tüm İslam alemi ve Müslümanları yakından ilgilendiren önemli tespit, eleştiri ve öneriler içermesi açısından son derece kıymetli bir içerik sunmaktadır. Nitekim orijinalleri Muhammed Abduh ve Muhammed Ferid Vecdi gibi dönemin önemli fikir adamlarına ait olan bu tercüme metinler Müslümanların Batılı devletler karşısında düştükleri durumu salt Batı karşıtlığı üzerinden değerlendirmekten ziyade, içe dönük barındırdıkları tembellik, uyuşukluk, dinin ve medeniyetin özünden uzaklaşma, ilmin önemini unutma ve benzeri öz eleştiri noktaları üzerinden değerlendirmeleri açısından önem teşkil etmektedir. Buna ek olarak gerçek İslam'a ve kurallarına yeniden sarılmak, ayrılıklara bir son vererek İslam toplumları arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu yeniden tesis etmek, başta İngiltere olmak üzere Batılı güçlerin İslam dünyası hakkındaki plan ve projelerinden haberdar olmak ve onların yönlendirmesine inanmamak gibi iç ve dış siyasi çözüm önerileri ve çağrılarında bulunmaları da bir o kadar kıymeti haizdir. Son olarak her ne durumda olunursa olunsun ümitsizliğe kapılmamak ve gelecekte umutlu olmak hususunda yaptıkları çağrılar ise dönemin kriz içerisindeki sosyal psikolojisini bir nebze olsun tamir edebilmenin çabaları olarak görülmelidir.

Son dönem Osmanlı-Türk düşünce hayatının en parlak isimlerinden biri olan Mehmed Akif'in günümüze bıraktığı değerli birer miras olan bu tercüme faaliyetleri ve bunlar arasında tercüme etmeyi tercih ettiği metinler göz önüne alındığında her birinin içerik olarak kimi zaman kendi fikriyatını yansıttığını kimi zaman da kendisine ilham kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Zira gerek Safahat adlı eseri gerekse 1910-1920 yılları arasında Şehzadebaşı'ndan başlayıp, Kastamonu'da son bulan vaazları incelendiğinde³ sıklıkla kullandığı kavramlar, Müslüman toplumlara dönük olarak yaptığı uyarılar ve İslam dünyasının geleceğine dair çıkarımları bunlara birer delil olarak rahatlıkla sunulabilir.

³ Bu konuda bkz. Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, ss. 179-309.

Kaynakça

- Abduh, M. (1909). “Bugünkü Müslümanlar yahut Müslümanlığa Müslümanlarla İhticac: Müslümanlık Hakkında Ernest Renan’ın Fikri, Müslümanların Ataleti ve Esbabı”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 20 Muharrem [1]327, I/25: 391-393.
- Abduh, M. (1909). “Ataletin İntac Etdiği Fenalıklar”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 4 Safer [1]327, II/26: 10-12.
- Abduh, M. (1909). “Atalet Geçici Bir Hastalıktır”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 18 Safer [1]327, II/29: 44-46.
- Abduh, M. (1909). “Müslümanların Esbâb-ı İnhitat ve Meskeneti”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 14 Cemaziyel-Evvel [1]327, II/39: 198-199.
- Abduh, M. (1909). “Milletin Mazisi, Hali ve Hastalıklarının Çaresi”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 3 Şaban [1]327, II/50: 370-374.
- Abduh, M. (1909). “Vahdet-i İslamiye”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 17 Şaban [1]327, II/52: 401-403.
- Abduh, M. (1909). “Din Ne Kadar Müsaid İmiş!”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 20 Rebiü'l-Ahir [1]327, II/37: 165-166.
- Abu-Rabi, I. (2005). “Contemporary Islamic Intellectual History: A Theoretical Perspective”. *Islamic Studies*. 44/4: 503-526.
- Blaunt, J.M. (1989). “Colonialism and the Rise of Capitalism”. *Science & Society*. 53/3: 260-296.
- Buzpınar, T. (1999). “Arap Milliyetçiliği’nin Osmanlı Devleti’nde Gelişim Süreci”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. Cilt: II. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 168-178.
- Ferid, M. (1909). “Osmanlılar Bir İnkılâb Geçirmekte Oldukları İçin Ma’zur Görülmelidirler”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 6 Cemaziyel-Ahire [1]327, II/42: 242-244.
- Ferid, M. (1909). “Bütün Âlem-i İslam’a Açık Mektûb”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 13 Cemaziyel-Ahire [1]327, II/43: 257-259.
- Gibb, H.A.R. (1947). *Modern Trends in Islam*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldschmidt, A. – R. JOHNSTON. (2003). *Historical Dictionary of Egypt*. Oxford: The Scarecrow Press.
- İşcan, M.Z. (1998). *Muhammed Abduh’un Dini ve Siyasi Görüşleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye’de İslamlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kara, İ. (2005). “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. Cilt: 6. İstanbul: İletişim Yayınları: 34-48.
- Kedourie, E. (1966) *Afghani and Abduh: An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam*, Frank Cass.
- Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Küçük, C. (1988). “II. Abdülhamid”. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: I. İstanbul: 216-224.
- Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, (2013). Haz. Ertuğrul Düzdağ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Saab, H. (1963). “The Spirit of Reform in Islam”. *Islamic Studies*. 2/1: 17-39.
- Tansel, A.F. (2021). *Mehmed Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Wallerstein, I. (1992). *Tarihsel Kapitalizm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yavuz, Y.Ş. (1995). “Ferid Vecdi”. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 12. İstanbul: 393-395.

EK: 1

ABDUH, M. (1909). "Bugünkü Müslümanlar yahut Müslümanlığa Müslümanlarla İhticac: Müslümanlık Hakkında Ernest Renan'ın Fikri, Müslümanların Ataleti ve Esbabı". [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 20 Muharrem [1]327, I/25: 391-393.

EK 2:

ABDUH, M. (1909). "Müslümanların Esbâb-ı İnhitat ve Meskeneti". [(çev.) Mehmed Âkif]. *Srat-ı Müstakim*. 14 Cemaziyel-Evvel [1]327, II/39: 198-199.

صِحْفَه ۱۹۸

صراط مستقیم

عدد ۳۹

مسلمانلارک اسباب انحطاط و مسکنتی

« و عتصم بجملة جماعاً ولا تفرقوا .. »
مسلمانلارک دینلرینه قارشى اولبه بر اعتقادى ، ایمان یقینلری خصوصتده اولبه بر نیاتی واردرکه سائر ملتله اونلکه اظهار مباحات ایدرلر . عقیده لری ایسه آرمزلنده متین بر رابطه حصوله کثیره چک اسبابک الک صاعلامنی احضار ایدر . قلوب مسلمینده رسوخ بولان عقائد اساسیه دندرکه الله ایمان ایتک ، جناب پیغمبرک تبلیغ ایلدیکی حقائق تسلیم ایتک سعادت دارینی کافدر ؛ ایمندن محروم اولان سعادت فانیه و یاقینی غائب ایدر . مسلمانلر خروج عن الدینه محکوم اولمش بر آدمه موته محکوم اولمش قدر آجیرلر . بوحال علماده اولدیگی کبی آحاد ناسدهده واردر . بر درجدهده علم اولسون جاهل اولسون بر آدم دنیانک هر هانکی قطعستده بولان دیکر بر آدمک شرف اسلامیتدن تعری ایتدیکنی خبر آلیز آلاز . الک بویوک بر مصیبتی استخبار ایتمش کبی لاحول کنان اولغه باشلار . حتی دکل کندی زمانده ، یوزلرجه سنه اول کیمش بر دورده بوکا بکزر بر حادثه ظهور ایتسهده اونى تاریخده کورسه قلبی خالجانده ، غیرت دینیه سی غلبانه کلیر .

مسلمانلر شریعتلرینک بک صریح اولان نصوصی مقتضاستجه حوزه حکومتلرینه داخل اولان بلدانی محافظه خصوصتده عندالله مسئولدرلر . بومسئولیت افراد مسلمینک کافسته شاملدر . یقین ، اوزاق جنسیتده متحد ، مختلف نطق مسلمان وارسه بو وظیفه هیسنک اوزرینه فرض عیندر . اقوام اسلامیه دن بری حوزه ولایتی حمایه ایتزه اوقومی تشکیل ایدن افرادک هر بری الک بویوک بر وپالی ارتکاب ایتمش اولور . کذلک ایجابنده ماملکنی ، حیاتی فدا ایتک ، هر درلو شداندی اقتحام ایتک ، معظلمات اموری آسان کورمک کبی محافظه مملکتک استلزام ایده چکی ندا کارتلرک کافسی مسلمانلرک اوزرینه فرضدر .

هر مسلم صمیم موجودیتدن بر صدانک یوکسلیکنی طویارکه اوکا دیناً و شرعاً مأمور اولدیگی فرائضی ایضا ایتسی اخطار ایدر . الهامات دینک بقیه سندن باشقه بر شی اولیان بو صدا بر هاتف حقدر . بونلکه برابر کورویوزرکه زمانزدهده مسلمانلر لایقیدی محض ایچنده باشایوزلر ؛ بری دیکرینک حالدن ، اوبری ده اوتکینک لئسندن

بک شدتلی بر صورتده متأثر ایدر . هر مشاهده بر فکر ، هر فکر بر میل ، هر میل بر عمل حصوله کثیر . ارواح ایله اجسادک مناسبتی دائم اولدیجه افکار ایله اعمال آرمستدهک ارتباط زائل اولماز .

کرك اخوتك ، كرك سائر قرابت نسبه نك ذنده بر صورت معنویسی واردرکه نسبتداشدر آرمستده الجای ضرورتله بر تعاون مادی وقوعه گلدیجه ، جلب منفعت و دفع مضرت ایچون بونلر ال الله ویزمدیجه اوصورت معنویه نك هیچ بر تاثیر ناساهریسی اولماز . لکن بویله بر اتحاد اولور و دوام ایدرسه اوزمان قرابت نسبه دینلن قوت قلبده بر موقع ، بر نفوذ مطلق قازانیر . آرتیق قرابتی اولانلره معاونت روحک بر ذوق اولور ؛ اونلره اصابت ایدر چک فلاکندن نصیبه دار تأثر اولقی آچلیقی ، صوسزلقی کبی احتیاسات طبیعه صرسته کچر . فقط قرابت نسبه ثابت اولقدن صوکره اونى صورت مادهده تشبید ایدر چک هیچ بر سبب حیاتی ظهور ایتز ، یاخود نسبتداشدر بیگانهلر آرمستده کنیدیلرینه مظاهر بوله چق اولورسه اووقت قرابت نسبه نك ذندهده ک صورتی محفوظات عادیه کبی بر شیدن عبارت قاهره ظاهرده هیچ بر اثر مادیسی اولماز .

روابط بین البشرک الکتینی اولان رابطه نسبه حقتده قابل تطبیق اولان شو مثال هیات اجتماعیه اوزرنده تأثیر اولان بوتون اعتقادات حقتده جاریدر . اوت ، بر عقیده فکریه ، اثری اعضاسی خارجیهده صورت دائمه تکرر ایدن بر عمله سائقی اولماز و اوعلماک اثری تکرر تکرر فکره انعکاس ایدرک عادتا روحک بر هیاتی ، برشکلی درجه سنه گلرسه اولبه بر عقیده فکریه نك هیچ بر تاثیر ظاهرسی اولیهرق آتجی دوشونلدیکی زمانلر تحظر ایدیله بیلن صور معلومات قیاندن تلق ایدیله بیلیر .

بک واضح اولان شو اساسلر نظر حکمتیه تأمل اولنورسه مسلمانلرک دینلرینه اولان تمسکلی ایله برابر بوکونکی مسکنتلری ، اخوان دینلرینه دست معاونت اوزاتمق کبی وظائفدن غفلتلی نهدن ایلری کلدیکی میدان چیقار . مسلمانلر عقیده لرنده الکت ثابت بر ملت اولقله برابر اهل اسلام آرمستده عقیده دیندن ، لکن اعماله تابع اولیان صرف بر عقیده دیندن ماعدا جهت جامعه قائلمشدر . پیلرنده معارفه ، بقطع اولمش ، بر لرلندن حجر حجر حمال الله معاهده اولمشدر .

EK: 3

FERİD, M. (1909). “Bütün Âlem-i İslam’a Açık Mektûb”. [(çev.) Mehmed Âkif]. *Sırat-ı Müstakim*. 13 Cemaziyel-Ahire [1]327, II/43: 257-259.

مُسْتَقِيمٌ سِرَاتُ
۱۳۲۶

دین ، فلسفه ، ادبیات ، حقوق و علوم دین باحث هفته‌ای رساله‌در

مؤسسی : ابوالعلاؤن العابدین - ح . اشرف ادیب

درسدانده	سنه لکی	الی آیلی
ولایانده	۶۰	۳۰
مناک اجنبیه	۸۰	۲۰
	۸۰	۲۰

درسدانده نسخہسی ۵۰ پاردر
قبرلهدن مقوا بورو ایله کوندربایرسه سنوی
۲۰ غروش فضله آلتیر
درسدانده بوسته ایله کوندربایرسه ولایان بدلی اخذ اولتور.

تاریخ تاسیسی : ۱۰ تموز ۳۲۴

عدد : ۴۳

۱۳ جمادی الاخره ۳۲۷ بیخشبہ ۱۸ حریران ۳۲۵

ایکنجی جلد

بتون عالم اسلامه آچیق مکتوب

معموره غلده کی بر قیچ بوز ملیون مسلمانک رئیس جماعت
آنخاذا ایتمش اولدقلری حکومت عثمانیه نیک وقایی حقتده اولانجه
وقوفلری هر قومک کندی لسانیه منشر اوراق حوادنده یازیلان
محرر ، حتی بیتون مکوس خبرلر دازه سننده در . بو خبرلرده
انجیق مصر ، سوریه مطبوعاتیله ترکیه غزته لردن یابیلورکه قطعیاً اعتقاد
جائز دکلدیر .

اسکیدن . سلطان مخلوعک مناقبی کولکره قدر چیناریلیر ،
رتبه یاخود نشان طعمیه عوامک جلب قلوبی ایچون حرکات هایون
متصل تقدیس ایدلیردی . بئاه عالییه عبدالحمید دن اوزاقده بولنان
بو اقوام حقیقت حال ایله مناسبتی اولمیان اومانقه اینانیرسه ، حتی

مثاله اتحاد و ترقی جمعیتک، عثمانلی حرکت انقلابیه سنک تاریخنی مشوش،
مظلوم بر صورتده کوستردکن صکره شو سوزلری سویلیور :
« کرك جمعيتك ، كرك كنج تركارك وجيه ذمئي بو سلطان
معظمه حرمتدن عبارت ایدی . اوت ! او . اطمان تبه سنه اوله شفیق
امور سیاسیه اوقدر تجربه صاحبی ایدی که سیف خلافتی السنه
الدینی زمانلر مملکتک امور مالیهسی افلاس حالده ، قوای حربیهسی
معدوم ، نظام داخلیسی پریشان ایدی . . . . . خارجه کی دشمینلر هجومه
آماده بولنیوردی . فنون حاضره دن بیخبر ، صوگ درجه جاهل
اولان ملت اضمحلاله مؤدی بر تفرقه به گرفتار اولدینی ایچسون
بوتون جهان مدنیت نظرندده موته محکوم کورلمشیدی . عبدالحمید
تشمیر ساق اهتم ایدمرك خزینتی اصلاح ایله دولته اورویا
پیاصلرنده الك قوی بر دولتک اعتباری درجه سنده بر اعتبار زمانی
قاندیدی . . . . .